

ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА THE HISTORY OF THE DEVELOPMENT OF INTERNATIONAL CRIMINAL LAW

Самойлюк Д.Г., аспірант кафедри міжнародного та європейського права
Національного університету «Одеська юридична академія»

У статті здійснено комплексний аналіз історії становлення міжнародного кримінального права. Акцентовується увага на важливості міжнародного кримінального права в боротьбі зі злочинністю, яка все більше поширюється за межами державного контролю та перешкоджає світовому правопорядку.

Зазначено, що термін «міжнародне кримінальне право» з'явився наприкінці XIX століття для окреслення норм, які врегульовували надання державам взаємодопомоги при здійсненні ними національної кримінальної юрисдикції. По закінченню Другої світової війни, з огляду на притягнення до міжнародної відповідальності осіб, які скоїли військові злочини проти миру та людства, термін «міжнародне кримінальне право» почав застосовуватися і стосовно аналогічних відносин.

Сконцентровано увагу на міжнародних нормативно-правових документах, які сприяли розвитку міжнародного кримінального права. Передусім увагу приділено дослідженню Статуту Нюрнберзького трибуналу та його вироку, в яких закріплені принципи міжнародного кримінального права, що й до сьогодні визначають основний зміст даної галузі міжнародного права.

Визначено передумови стрімкого розвитку міжнародного кримінального права наприкінці XX століття. Відновлення ефективності в діяльності ООН, прийняття Статуту Міжнародного кримінального суду стали важливими чинниками формування людиноцентричних інститутів.

Перелічено характеристики даної галузі міжнародного права XXI століття, до яких віднесено: формування світової спільноти як основної передумови розвитку даної галузі права в майбутньому та її визнання важливим учасником міжнародних відносин, перехід від переважно двосторонніх відносин до інтересів міжнародної спільноти загалом, позадержавний характер міжнародної спільноти та порівняння її з міжнародним громадянським суспільством, людиноцентричний характер міжнародного права, що скеровує систему міжнародного кримінального судочинства на шлях забезпечення прав людини.

Ключові слова: міжнародне кримінальне право, міжнародне кримінальне правосуддя, кримінальна відповідальність за міжнародним правом, нормативно-правові акти міжнародного кримінального права, принципи міжнародного кримінального права.

The article provides a comprehensive analysis of the history of the development of international criminal law. Emphasis is placed on the importance of the international criminal law in the fight against crime, which is increasingly spreading beyond the borders of state control and disrupting the global legal order. This is explained by the fact that the existence of international crime is not a specific feature of modernity. This phenomenon manifested itself at different times and is characteristic of different cultures and societies.

It is noted that the term «international criminal law» appeared at the end of the 19th century to outline the norms that regulated the provision of mutual assistance to states in the exercise of their national criminal jurisdiction. After the end of the Second World War, in view of bringing to international responsibility persons who committed war crimes against peace and humanity, the term «international criminal law» began to apply in relation to similar relations.

Attention focused on international legal documents that contributed to the development of the international criminal law. First off all, attention is paid to the study of the Charter of the Nuremberg Tribunal and its verdict, which enshrine the principles of international criminal law, which still determine the main content of this field of international law.

The prerequisites for the rapid development of international criminal law at the end of the 20th century are determined. The restoration of efficiency in the activities of the UN, the adoption of the Rome Statute became important factors in the formation of human-centered institutions. The prerequisites for the rapid development of international criminal law at the end of the 20th century are determined.

Key words: international criminal law, international criminal justice, criminal liability under international law, normative legal acts of international criminal law, principles of international criminal law.

Вступ. Міжнародне кримінальне право – це система юридичних принципів та норм, які закріплюють індивідуальну кримінальну відповідальність за вчинення найтяжчих злочинів проти загального міжнародного права, юрисдикцію держав та міжнародних судових установ щодо цих злочинів, а також організацію та механізм функціонування органів міжнародної кримінальної юстиції.

Тобто йдеться про галузь міжнародного права, що містить додаткові до права міжнародної відповідальності (яке має справу виключно з відповідальністю держав та міжнародних міжурядових організацій) вторинні норми, що здійснюють регламентацію кримінальної відповідальності осіб безпосередньо на підставі міжнародного права. Також до міжнародного кримінального права доцільно відносити звичні для міжнародного права та практики міжнародні елементи кримінального права, насамперед взаємну правову допомогу, міжнародні процедури та механізми боротьби зі злочинністю, договірні режими, що спрямовуються на криміналізацію певних діянь (конвенційних або транснаціональних злочинів) в національному праві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання витоків та історії становлення міжнародного кримінального права постійно досліджується науковцями. Зокрема, йому приділяли увагу С. Андрейченко, О. Буткевич, А. Войціховський, М. Гнатковський, В. Гринчак,

Н. Дрьоміна-Волок, Н. Зелінська, Д. Коваль, А. Кориневич, О. Марін та інші. Натомість, сучасному стану міжнародного кримінального права та його характеристикам присвячена недостатня кількість наукових праць.

Метою дослідження є розкриття історії становлення міжнародного кримінального права та, у зв'язку з цим, аналіз низки нормативно-правових актів міжнародного кримінального права, які впливали на його розвиток на певних етапах історії.

Виклад основного матеріалу. Ідея щодо притягнення осіб до кримінальної відповідальності за вчинення ними найтяжчих злочинів на міжнародному рівні має досить тривалу історію. Наразі важко точно визначити, коли з'явилися перші норми міжнародного кримінального права. На думку А. В. Войціховського норми міжнародного кримінального права вперше виникли в XIX столітті, проте дехто з дослідників наголошує, що вони сягають часів Стародавнього Єгипту та класичної Греції, а інші – середньовіччя [1, с. 356].

Однак до XX століття зафіксовано лише поодинокі випадки міжнародних судових процесів (наприклад, суд над Пітером фон Гагенбахом – жорстоким правителем міста-фортеці Брайзах на річці Рейн у 1474 році) або згадуються певні пропозиції щодо створення міжнародного кримінального суду (наприклад, проект Президента Між-

народного комітету Червоного Хреста Гюстава Муаньє, який він презентував по закінченню франко-німецької війни 1870–1871 років).

М. М. Гнатковський стверджує, що термін «міжнародне кримінальне право» включає в себе поняття, які на перший погляд здаються суперечливими. Міжнародне право – це правова система, що спрямована здебільшого на регулювання відносин між суверенними державами, а кримінальне право – це одна з класичних галузей, що існує в будь-якій мінімально розвиненій національній правовій системі та встановлює, які небезпечні діяння слід вважати злочинами та які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили [2, с. 249].

На заваді стрімкому розвитку міжнародного кримінального права стояло небажання держав допустити зовнішнє втручання до провадження власної юрисдикції у кримінальних справах. Зважаючи на те, що класичне міжнародне право не допускало можливості притягнення особи до кримінальної відповідальності без посередництва національної правової системи, адже взагалі не вважало особу суб'єктом міжнародного права.

Нормативне закріплення у міжнародному праві злочинності конкретних діянь також відбувалось досить поступово. Слід зазначити про визнання піратства міжнародним злочином від початку XIX століття та закріплення злочинності рабства у міжнародних документах, які були укладено після 1815 року. Проте конвенції з права збройних конфліктів, що почали закріплюватися в другій половині XIX – на початку XX століття, не налічували норм щодо міжнародної кримінальної відповідальності осіб за порушення законів та звичаїв війни [3, с. 289].

Провідним етапом становлення міжнародного кримінального права стали мирні договори, які було укладено після Першої світової війни. Наприклад, у Версальському договорі від 1919 року містилися кримінальні звинувачення кайзеру Німеччини Вільгелму II, щодо порушення «міжнародної моралі та святенності міжнародних договорів» та було передбачено формування міжнародного трибуналу для суду над ним (стаття 227), закріплювалися право союзників передавати порушників законів та звичаїв війни до своїх військових судів та обов'язок Німеччини допомагати їм в цьому (статті 228–230). Однак зазначені положення не були втілені в життя [4].

Здебільшого невдалими були й спроби притягнути до кримінальної відповідальності осіб, які були винні в масових вбивствах та депортаціях вірмен-християн на території Туреччини з 1915 року, невраховуючи те, що союзницькі держави визнали ці події як «злочини проти людяності та цивілізації», а обов'язок Туреччини передати злочинців до союзницького або міжнародного суду було закріплено у положеннях Севрського договору від 1920 року (який не набрав чинності).

В. М. Иванов зазначає, що реальним досягненням у становленні міжнародного кримінального права став Статут міжнародного військового трибуналу (більш відомого як «Нюрнберзький трибунал») від 1945 року, положення якого передбачали індивідуальну кримінальну відповідальність за вчинення злочинів проти миру, воєнних злочинів проти людяності. Основна ідея кримінальної відповідальності осіб за міжнародним правом якнайкраще висвітлена у вироку Нюрнберзького трибуналу: «Злочини проти міжнародного права здійснюються людьми, а не абстрактними формуваннями, і виключно шляхом покарання фізичних осіб, які скоїли ці злочини, можливо забезпечити дотримання норм міжнародного права» [5, с. 26].

Цими підходами керувався й Токійський трибунал (Міжнародний військовий трибунал для Далекого Сходу), який було створено в 1946 році, а також союзницькі суди на території окупованої Німеччини, що провадили свою діяльність відповідно до положень Закону № 10 Контрольної Ради Союзників від 1945 року. Незважаючи на свою

тимчасову функцію, перелічені суди вплинули на подальший розвиток системи міжнародного кримінального правосуддя та міжнародного кримінального права в цілому.

Генеральна Асамблея ООН затвердила принципи міжнародного кримінального права, викладені у Статуті Нюрнберзького трибуналу та підтверджені у його вироку, в Резолюції 95 від 11 грудня 1946 року. Дані принципи й до сьогодні визначають основний зміст цієї галузі міжнародного права [6, с. 4].

Принцип I закріплює: кожна особа, яка вчинила будь-яку дію, що відповідно до міжнародного права вважається злочином, несе за нього відповідальність та підлягає покаранню. Принцип II передбачає, що та обставина, що відповідно до внутрішнього права держави не визначено покарання за будь-яку дію, що згідно з нормами міжнародного права визнається злочином, не звільняє особу, яка її вчинила, від відповідальності за міжнародним правом.

Принцип III встановлює, що та обставина, що будь-яка особа, яка вчинила дію, що згідно з міжнародним правом визнається злочином, діяла як очільник держави або відповідальна уповноважена особа уряду, не звільняє таку особу від відповідальності за міжнародним правом. Відповідно до принципу IV, та обставина, що будь-яка особа діяла задля реалізації наказу свого уряду або керівника, не звільняє цю особу від відповідальності за міжнародним правом, якщо свідомий вибір для неї фактично був можливим.

Принцип V закріплює розгляд справи кожної особи, яка звинувачується у злочині проти міжнародного права, справедливо та на базі фактів її права. Принцип VI закріплює перелік злочинів, встановлення відповідальності за які лягло в основу матеріального міжнародного кримінального права, а саме: злочини проти миру, воєнні злочини, злочини проти людяності, та надає їм загальні визначення. Принцип VII визначає співучасть у вчиненні злочинів проти міжнародного права злочином проти міжнародного права.

На думку Н. А. Зелінської від початку Холодної Війни розвиток міжнародного кримінального права загальмувався через взаємну недовіру ворогуючих сторін та їхнє небажання передавати своїх громадян чи громадян держав-союзниць, які звинувачувалися у злочинах проти міжнародного права, на розгляд міжнародним судовим установам. Однак Комісія міжнародного права ООН продовжувала роботу над проектом Кодексу злочинів проти миру і безпеки людства, як наслідок було прийнято три його редакції від 1954, 1994 та 1996 років, після чого цей документ був поглинений підготовкою Статуту Міжнародного кримінального суду [7, с. 20].

До того ж, матеріальне міжнародне кримінальне право розвивалося завдяки прийняттю: Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього від 1948 року, чотирьох Женевських конвенцій від 1949 року, які були присвячені захисту жертв війни, та додаткових протоколів до них від 1977 року, Конвенції про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людяності від 1968 року, Конвенції про припинення злочину апартеїду та покарання за нього від 1973 року тощо.

Окрім цього, у внутрішніх судак окремих держав тривали процеси над нацистськими злочинцями, серед яких найбільш відомими є: справа одного з організаторів Голокосту Адольфа Айхмана, якого було визнано винним у вчиненні злочину геноциду ізраїльським судом та страчено у 1962 році, справа Клауса Барбі – керівника Лівонського гестапо, якого було визнано винним у вчиненні воєнних злочинів на території Франції в 1987 році тощо.

Стрімкий розвиток міжнародного кримінального права відновився лише наприкінці XX століття, після відновлення роботи над формуванням Міжнародного кримінального суду. У відповідь на трагічні події у першій

половині 90-х років Радою Безпеки ООН в 1993 році було створено Міжнародний кримінальний трибунал щодо колишньої Югославії, а у 1994 році – Міжнародний кримінальний трибунал щодо Руанди. Кульмінацією цих подій стало прийняття у 1998 році Статуту Міжнародного кримінального суду на Римській дипломатичній конференції [8, с. 80].

Багато дослідників вбачали в новому періоді розвитку міжнародного кримінального права побудову його досконалої системи: завершення Холодної війни та ризику планетарного конфлікту вважались остаточною перемогою миролюбних сил, відмова від двоблоковості – як відновлення ефективності ООН, а створення людиноцентричних галузей та інститутів – як закріплення імперативу гуманістичних цінностей.

Поміж характеристик міжнародного кримінального права XXI століття вирізняється риса, на якій акцентує увагу велика кількість науковців даної галузі права – формування світової спільноти в якості основної засади змісту та розвитку цієї галузі в майбутньому. Формуються ідеї прийняття такої спільноти новим важливим учасником міжнародних відносин, або навіть потенційно визнання її суб'єктом міжнародного права. Коли в класичному міжнародному праві держава була в центрі, зміщуючи собою навіть фізичну особу, то глобальне міжнародне право, навпаки, визначає за основу індивіда, є правом людської спільноти, яка складається з індивідів [9, с. 455].

З вищенаведеного випливає ще одна характеристика сучасного кримінального міжнародного права, його перехід від переважно двосторонніх відносин до цінності інтересів всієї міжнародної спільноти. Спільність інтересів, нездатність до вирішення багатьох проблем

національними або регіональними засобами (тероризм, поширення епідемії та пандемій, проблеми екології та довкілля) є провідним чинником функціонування світової спільноти.

Науковці сучасності все частіше роблять наголос на позадержавному характері даної спільноти, порівнюють її з міжнародним громадянським суспільством. Свідченням цього є людиноцентричний характер міжнародного права, зростання компоненту багатосторонніх міжнародних договорів, направлення системи міжнародного судочинства на шлях забезпечення прав та інтересів людини.

Висновки. Міжнародне кримінальне право характеризується довгою та тернистою історією становлення. На шляху до стрімкого розвитку даної галузі міжнародного права стояло безліч світових подій, однак по їх завершенню міжнародна спільнота як ніколи була зацікавлена у дотриманні її норм та діяльності інститутів задля відновлення справедливості й забезпечення глобального порядку.

На сьогодні важливе місце в міжнародному праві посідає міжнародна спільнота. Передумови зміцнення світової спільноти сучасності почали з'являтися впродовж минулого століття. Як під час Холодної війни, так і по її закінченню особлива роль відводилась теорії міжнародного права. В час зневіри в праві росте необхідність у його доктринальному обґрунтуванні, внаслідок чого виникає поштовх розвитку його науки. Тобто теорія міжнародного кримінального права не менш ніж його практика впливатиме на розвиток даної системи в майбутньому. В будь-якому разі найближчими роками характер міжнародного кримінального права XXI століття будуть аналізувати зокрема в контексті агресії Росії проти України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Войціховський А.В. Міжнародне право : підручник. Харків : МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2020. 544 с.
2. Олександр Задорожньому – 50 : статті та ese учнів і колег. Одеса : Фенікс, 2010. 474 с.
3. Міжнародне публічне право : у 2 т. / за ред. В.В Мицика. Харків : Право, 2020. Т. 2. 624 с.
4. Капелюшний В.П. Версальський мирний договір. *Енциклопедія Сучасної України*. URL: <https://esu.com.ua/pdf/file/33625.pdf> (дата звернення 20.01.2024).
5. Іванов В.М. Нюрнберзький процес: історичне та правове значення. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 3. С. 24–28.
6. Андрейченко С.С. Принципи міжнародного кримінального права. *Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету*. 2020. № 32. С. 4–7.
7. Теорія та практика міжнародного кримінального права : підручник / Н.А. Зелінська та ін. ; за ред. проф. Н.А. Зелінської. Одеса : Фенікс, 2017. 582 с.
8. Міжнародне право : навчально-методичний посібник / за ред. професора М.Р. Аракеляна. Одеса : Фенікс, 2019. 216 с.
9. Сучасні проблеми міжнародного права. Liber Amicorum до 60-річчя проф. М.В. Буроменського : моногр. / за ред. В.М. Репецького та В.В. Гутника. Львів. Одеса : Фенікс, 2017. 564 с.